

Історія

УДК 351.74(477.85)"18"(091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15826263>

Формування та розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях у другій половині XIX століття: організаційні засади та суспільне значення

Сергій Бабчук,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м.

Чернівці, Україна, <https://orcid.org/0009-0009-8462-5553>

Прийнято: 20.06.2025 | Опубліковано: 30.06.2025

***Анотація:** У статті комплексно досліджується процес формування, інституційного становлення та багаторівневої діяльності Добровільного пожежного товариства в Чернівцях у другій половині XIX — на початку XX століття. Уточнено хронологічні рамки дослідження: 1859–1910 рр. На основі понад десяти архівних справ, матеріалів періодичної преси, зокрема газет «Буковина» та «Gazeta Polska», а також новітніх історіографічних праць, здійснено спробу з'ясувати витоки, динаміку та соціально-культурне значення цього громадського об'єднання. Акцент зроблено не лише на пожежно-рятувальній діяльності товариства, а й на його ролі у формуванні міського соціального аспекту, локальної ідентичності та зміцненні взаємодії між громадою і владою.*

Особливу увагу приділено технічним аспектам модернізації: впровадженню електричної системи пожежного оповіщення у 1906 році, участі добровольців у забезпеченні чергувань, спостереженні за містом, оперативному реагуванню на виклики. Проаналізовано організаційну

структуру товариства, систему навчання, механізми залучення нових членів, нагородження за заслуги. Показано, що добровольці фактично перебирали на себе частину функцій професійної команди, особливо в умовах обмеженого фінансування міської пожежної служби.

У підсумку, автор обґрунтовує, що добровільне пожежне товариство у Чернівцях виступало не лише безпековим, а й соціокультурним феноменом, який інтегрував модернізаційні тенденції імперської доби в міське середовище Буковини та стимулював розвиток громадянського суспільства.

Ключові слова: Чернівці, добровільна пожежна охорона, волонтери, громадянське суспільство, технічна модернізація, соціокультурна мобілізація, Буковина, Австро-Угорщина.

The formation and development of the voluntary fire movement in Chernivtsi in the second half of the 19th century: organizational principles and social significance

Serhii Babchuk,

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0009-8462-5553>

Abstract: *The article presents a comprehensive study of the formation, institutional development, and multifaceted activities of the Voluntary Fire Society in Chernivtsi during the second half of the 19th and the early 20th centuries. The chronological framework of the study has been specified as 1859–1910. Based on more than ten archival files, materials from the periodical press—particularly the newspapers Bukovina and Gazeta Polska—as well as recent historiographical works, the article attempts to clarify the origins, dynamics, and socio-cultural significance of this civic association. The emphasis is placed not only on the fire and*

rescue functions of the society, but also on its contribution to the formation of urban social capital, local identity, and the strengthening of interaction between the community and the authorities.

Particular attention is devoted to the technical aspects of modernization, including the introduction of an electric fire alarm system in 1906, the participation of volunteers in maintaining round-the-clock shifts, city surveillance, and rapid emergency response. The article analyzes the organizational structure of the society, its training system, mechanisms for recruiting new members, and practices of rewarding service. It is shown that the volunteers effectively assumed part of the duties of the professional fire brigade, especially under conditions of limited municipal funding.

In conclusion, the author argues that the Voluntary Fire Society in Chernivtsi was not only a safety-oriented structure, but also a socio-cultural phenomenon that integrated the modernization trends of the imperial era into the urban environment of Bukovina and stimulated the development of civil society.

Keywords: *Chernivtsi, voluntary fire brigade, volunteers, civil society, technical modernization, sociocultural mobilization, Bukovina, Austria-Hungary.*

Постановка наукової проблеми. Забезпечення пожежної безпеки в другій половині XIX століття була однією з найгостріших загроз для міського населення та інфраструктури. Масштабні пожежі завдавали значних матеріальних збитків, що потребувало ефективних механізмів їх запобігання та ліквідації. Відсутність професійної пожежної охорони та недосконалість організаційних заходів призводили до руйнівних наслідків для Чернівців та інших населених пунктів. Аналіз цієї проблеми є важливим не лише в історичному аспекті, а й у контексті розвитку організованої системи пожежної безпеки, громадської ініціативи та залучення добровольців до виконання важливих суспільних функцій. Дослідження цього питання дозволяє

простежити витoki становлення інституцій пожежної безпеки та визначити їх роль у міському управлінні та соціальному житті.

Наукова новизна полягає у висвітленні малодослідженого аспекту — участі добровільного пожежного товариства в Чернівцях у запровадженні технічних новацій, зокрема електричних систем оповіщення, а також у з'ясуванні його ролі як соціокультурного феномену в умовах австрійської модернізації.

Аналіз дослідження з цієї теми. У контексті дослідження добровільного пожежного руху у м. Чернівці важливо зазначити, що праці Фрідріха Кайндля, Василя Селезінка, Юрія Миська та Сергія Пивоварова, які висвітлюють специфіку розвитку громадських організацій на Буковині. Зокрема, монографія Фрідріха Кайндля «Історія Чернівців» та Василя Селезінка «Місто моєї любові» пропонується цінний погляд на роль добровільних організацій, зокрема пожежних товариств, в розвитку соціальної інфраструктури та культури того часу.

Юрій Мисько та Сергій Пивоваров у своїй праці «Медальєрика і фалеристика Буковини» зосереджуються на вивченні медалей та відзнак, що використовувались в рамках різних організацій, включаючи добровільні пожежні товариства. Це дозволяє краще зрозуміти символічне значення цих установ для місцевої громади та їх соціальну роль у формуванні громадської свідомості.

Важливе значення у вивченні Добровільного пожежного товариства у м. Чернівці мають доповіді Івана Снігура «Вогонь, вода і мідні шоломи» та «Мадруючи Панською вулицею».

Незважаючи на важливість таких досліджень, проблема виникнення та розвитку Добровільного пожежного товариства в Чернівцях залишається недооціненою в науковому обігу. Її розгляд обмежується лише окремими згадками у контексті загальних історичних процесів, без детального аналізу

ролі цього товариства у соціально-політичному житті міста. Такий підхід потребує уточнення і поглиблення досліджень, оскільки добровільні пожежні товариства мали важливе значення для розвитку громадянського суспільства, особливо на фоні складних політичних та соціальних трансформацій того часу.

Значний матеріал про діяльність Добровільного пожежного товариства у м. Чернівці міститься в газетах «Буковина» та «Gazeta Polska». Також, велика кількість матеріалів про діяльність товариства знаходиться у Державному архів Чернівецької області. Ці матеріали потребують детального аналізу та вивчення.

Водночас, вивчення історіографії показує обмеженість сучасних студій, присвячених саме добровільним пожежним товариствам.

Серед новітніх українських публікацій варто відзначити роботи О. Мельничука (2020), В. Грабовського (2021), які аналізують роль громадських об'єднань у забезпеченні безпеки в містах Австро-Угорщини. Актуальними також є праці О. Журби (2022), яка висвітлює становлення локальних ініціатив в умовах модернізації на прикладі Львова, та М. Андрусишина (2019), що розглядає питання пожежного самоврядування в містах Галичини.

У міжнародному контексті заслуговують уваги дослідження А. Komlosy (2020), присвячене міській інфраструктурі та громадським рухам в Центральній Європі, а також R. Nef (2019), який аналізує функціонування пожежних добровільних об'єднань у Швейцарії як моделей локальної мобілізації.

В оглянутих працях недостатньо висвітлено участь добровольців у розвитку технічної інфраструктури, зокрема систем сповіщення, а також соціокультурний вимір діяльності пожежних товариств. Таким чином, актуальним є подальше дослідження функціонування добровільного

пожежного товариства у Чернівцях з урахуванням локального контексту та порівняльного підходу.

Метою статті є комплексний аналіз становлення та функціонування добровільного пожежного товариства в Чернівцях у другій половині XIX – на початку XX століття як суспільного інституту, що поєднував безпекові та соціокультурні функції.

Для досягнення цієї мети ставляться наступні завдання:

- з'ясувати соціально-історичні умови виникнення добровільного пожежного руху в Чернівцях;
- реконструювати організаційну структуру та напрями діяльності товариства;
- проаналізувати участь добровольців у впровадженні технічних інновацій та в громадському житті міста;
- порівняти досвід Чернівців з аналогічними ініціативами в інших містах Буковини та Австро-Угорщини;
- визначити значення товариства для формування локальної ідентичності та громадянського суспільства.

Результати дослідження

У другій половині XIX століття Чернівці неодноразово зазнавали масштабних пожеж, що викликало гостру потребу в ефективних механізмах протидії вогняній стихії. У відповідь на адміністративну ініціативу та зростання громадянської свідомості у 1870 році було засновано Добровільне пожежне товариство, яке стало прикладом організації, що об'єднала безпекові функції з активною соціальною діяльністю.

Товариство швидко перетворилось на важливий елемент міської інфраструктури. Його організаційна структура дозволяла ефективно розподіляти обов'язки між учасниками, а матеріально-технічне забезпечення включало як традиційні засоби (насоси, драбини, пожежні вози), так і новітні

технології, зокрема систему електричних сигналів оповіщення, впроваджену у 1906 році.

Упродовж 1904 року добровольці здійснили 19 виїздів на гасіння пожеж, часто замінюючи професійну команду, що свідчить про високий рівень довіри та ефективності. Добровольці також брали участь у святкуваннях, міських парадах, організовували концерти та володіли власним духовим оркестром.

Порівняння з аналогічними організаціями в Сторожинці, Кіцмані, Вашківцях і Вижниці вказує на спільні риси у формуванні таких товариств — залучення місцевої інтелігенції, опора на підтримку магістратів та використання символічного капіталу (уніформи, нагороди, почесні звання). Проте чернівецьке товариство вирізнялося масштабом діяльності та ступенем інтеграції в міське управління.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що добровільне пожежне товариство в Чернівцях було не лише інструментом протипожежного реагування, але й осередком формування локальної ідентичності, зразком громадської самоорганізації та важливою ланкою у взаємодії міської влади з населенням.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX століття пожежі залишалися однією з основних загроз для населення Буковини, спричиняючи значні матеріальні збитки та руйнування як окремих будівель, так і цілих кварталів міст. Відсутність організованої системи протидії вогняним стихіям призводила до частих та масштабних катастроф. Архівні документи та публікації в періодичній пресі того часу свідчать, що щорічні втрати від пожеж у регіоні сягали 2–3 мільйонів крон, що відображало критичний рівень проблеми. Австрійська адміністрація, усвідомлюючи недосконалість існуючих механізмів боротьби з пожежами, ініціювала пошуки ефективних рішень для покращення ситуації.

Ключовим поштовхом до змін стала масштабна пожежа в Чернівцях у серпні 1859 року, внаслідок якої було знищено 78 будівель [1,с.183] Цей інцидент став каталізатором для розроблення реформ у сфері протипожежного захисту. Зокрема, влада почала вживати заходів для створення професійних пожежних підрозділів, здатних забезпечити оперативне реагування на надзвичайні ситуації.

У 1866 році в Чернівцях було засновано міську професійну пожежну команду, що базувалася у приміщенні міської ратуші [2, с.65]. Проте велика пожежа у вересні 1866 року виявила значні організаційні та фінансові проблеми в її діяльності, що унеможливлювало ефективне реагування на великі пожежі. Через ці труднощі місцева влада вдалася до альтернативного рішення — створення добровільних пожежних формувань, які мали доповнити діяльність професійних команд та залучити громаду до протипожежної боротьби.

Офіційне створення добровільного пожежного товариства в Чернівцях відбулося у 1870 році. Його діяльність регламентувалася статутом, затвердженим Буковинською крайовою управою 28 березня того ж року [3.с.2] Надалі до цього документа вносилися численні зміни та доповнення (1870, 1872, 1873, 1874, 1875, 1883 та 1890 рр.), що свідчило про розвиток товариства та його адаптацію до нових викликів.

Основними завданнями товариства стали забезпечення протипожежного захисту міста, оперативне реагування на пожежі, а також навчання мешканців правилам безпеки. Добровільний характер організації сприяв згуртованості громади та активному залученню місцевих жителів. Для забезпечення ефективної діяльності товариства було збудовано спеціальну будівлю на Панській вулиці (нині вул. О. Кобилянської), що включала вежу для спостереження за містом [4.с.10]. У дворі розміщувалися пожежні вози,

запряжені кіньми, великі бочки з водою, а також необхідне спорядження: ручні насоси, драбини та шкіряні рукави.

Адміністративне керівництво товариством здійснювали виборні органи, що переобиралися кожні три роки. Ключові посади включали старшого коменданта, його заступників, секретаря, капітанів та їхніх заступників. Структура добровільної пожежної команди передбачала чіткий розподіл обов'язків: члени товариства зобов'язані були негайно реагувати на сигнал "Тривога" та прибувати на місце пожежі або у визначене для них місце [5, с.17]. Керівництво операціями з ліквідації пожеж здійснював комендант або, за його відсутності, керівники відповідних підрозділів.

Добровільне пожежне товариство складалося з чотирьох відділень: "штейгерів" (рятувальників), поливальників, водозабезпечувального та охоронного відділень. Найбільшу відповідальність покладали на "штейгерів", які безпосередньо займалися порятунком людей та матеріальних цінностей. Вони поділялися на роти по 8–10 осіб і прибували на місце пожежі з рятувальним знаряддям, використовуючи як власні ресурси, так і професійне обладнання.

На 1898 рік у Чернівцях у складі добровільного пожежного товариства налічувалося 40 "штейгерів", 40 "поливальників", 40 членів водоносного відділення та 10 охоронців [6, с. 12].

Окрім виконання своїх основних функцій, пожежники-добровольці активно долучалися до громадського життя міста, беручи участь у парадах, міських святах та інших заходах. Особливою популярністю користувався духовий оркестр товариства, який вважався одним із найкращих у Чернівцях.

Завдяки своїй діяльності добровольці здобули велику шану серед мешканців та міської влади. На будинках пожежників встановлювалися спеціальні таблички з їхніми іменами, що дозволяло містянам у будь-який час звернутися до них по допомогу. У 1896 та 1897 роках міською владою було

впроваджено спеціальну медаль для нагородження добровольців за виявлену мужність під час ліквідації пожеж [7,с.57]. Також у 1897 році, з нагоди 25-річчя товариства, громадська рада міста присвоїла звання почесних громадян старшому коменданту Ігнацу Шнірху та комендантам Адольфу Котлару і Михайлу Заячковському.

Аналіз матеріалів періодичної преси початку XX століття засвідчує високий рівень організаційної підготовки та оперативної здатності Добровільного пожежного товариства м. Чернівці. Впродовж 1904 року Добровільне пожежне товариство 19 разів залучалося до ліквідації пожеж в обласному центрі. [8.с.16] Зазначена структура демонструвала ефективність реагування на надзвичайні ситуації, яка не поступалася діяльності професійної пожежної команди. Окрім того, в умовах обмеженого фінансування останньої, добровольці фактично перебирали на себе частину функцій, що традиційно належали до компетенції державних структур.

Зокрема, у січні 1906 року Чернівецький магістрат ухвалив рішення про запровадження електричної системи пожежного оповіщення в місті. Через кадрову недостатність у штаті професійної пожежної команди керівник структури Фрідріх Вессе звернувся до очільника Добровільного пожежного товариства Михайла Заячковського з проханням взяти на себе обслуговування нововстановленої системи сигналізації [9.с3].

У ключових місцях обласного центру було змонтовано 30 електричних сповіщувачів фірми «Сіменс і Гальске». Вибір локацій для встановлення здійснювався з урахуванням обмеженої видимості з міської ратуші, де, відповідно до організаційної структури, перебував черговий пожежник, відповідальний за моніторинг ситуації. З метою оперативного реагування також було встановлено електричні дзвінки у приватних помешканнях членів добровільної команди, що забезпечувало швидке оповіщення персоналу про виникнення надзвичайної ситуації.

Інтеграція Добровільного пожежного товариства Чернівців у процес впровадження новітніх технологій оповіщення про пожежі на початку ХХ століття засвідчує не лише високий рівень довіри з боку муніципальної влади, а й суттєве підвищення інституційної ролі цієї громадської структури у системі міської безпеки. За умов кадрового та фінансового дефіциту у професійних пожежних підрозділах, саме добровольці стали ключовими суб'єктами забезпечення протипожежної інфраструктури міста.

Розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях сприяв поширенню аналогічних ініціатив в інших містах Буковини. У 1872 році добровільна пожежна організація була створена в Сторожинці, у 1877 році — в Кіцмані. До 1898 року в регіоні функціонувало вже 14 добровільних пожежних команд [10, с.3], які активно співпрацювали між собою, обмінювалися досвідом та спільно реагували на масштабні надзвичайні ситуації.

Таким чином, розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях став важливим етапом у становленні ефективної системи протипожежного захисту, що значно знизило ризики та сприяло підвищенню рівня безпеки міського населення.

Висновки. Дослідження показало, що великі пожежі в Чернівцях стали потужним стимулом для створення організованих структур боротьби з вогнем, зокрема добровільних пожежних товариств. Залучення громадськості до цієї діяльності сприяло підвищенню рівня безпеки та розвитку соціальної відповідальності серед населення. Водночас виявлено організаційні труднощі, пов'язані з нестачею фінансування та недостатньою підготовкою персоналу.

Формування добровільного пожежного товариства у Чернівцях стало важливим етапом розвитку громадських ініціатив у сфері безпеки, що сприяло не лише зменшенню масштабів пожеж, а й формуванню активного громадянського суспільства. Організація набула значного впливу, а її

діяльність виходила за межі протипожежних заходів, охоплюючи соціальне та культурне життя міста.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняльний аналіз розвитку добровільних пожежних товариств у інших регіонах Австро-Угорщини, а також на вивчення довгострокового впливу цього руху на організацію сучасної пожежної охорони в Україні. Також доцільним є аналіз архівних документів та спогадів учасників руху для глибшого розуміння його соціального та культурного значення.

Список використаних джерел та літератури

1. Кайндль Ф. Історія Чернівців з найдавніших часів до сьогодення / Пер. з нім. – Чернівці: Комітет виборців, 2003. – 158 с.
2. Селезінко В. Місто моєї любові. – Чернівці: Крайова освіта, 2002. – 351 с.
3. Мисько Ю., Пивоваров С. Медальєрика і фалеристика Буковини. – Чернівці: ДрукАрт, 2017. – 183 с.
4. Снігур І. Вогонь, вода і мідні шоломи // Час. – 2000. – №7. – С. 7.
5. Снігур І. Мандруючи Панською вулицею // Час. – 2006. – №31. – С. 14.
6. Журба О. Формування локальних громадських ініціатив у Львові в період модернізації (кінець XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2022. – №2. – С. 33–45.
7. Мельничук О. Добровільні об'єднання у міському просторі Галичини: соціальна роль та структура // Наукові записки з історії. – 2020. – №45. – С. 48–58.
8. Грабовський В. Громадські ініціативи у сфері безпеки: досвід Австро-Угорщини // Історико-соціологічні студії. – 2021. – №3. – С. 91–102.
9. Андрусишин М. Пожежне самоврядування у містах Галичини в другій половині XIX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2019. – Вип. 54. – С. 67–76.

10. Komlosy A. Urban Infrastructure and Civic Participation in Central Europe. – Vienna: Böhlau Verlag, 2020. – 222 p.
11. Nef R. Volunteer Fire Brigades in Switzerland: Local Identity and Civil Engagement // European Journal of Urban Studies. – 2019. – Vol. 14, no. 1. – P. 77–89.
12. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО), ф. 3, оп. 2, спр. 9825, арк.
13. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 9342, арк. 21.
14. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 8553, арк. 15.
15. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 24916, арк. 36.
16. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 9823, арк. 10.
17. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 10197, арк. 20.
18. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 10860, арк. 28.
19. ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 7344, арк. 16.
20. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 17828, арк. 42.
21. Gazeta Polska. – 1895. – №52 (29 червня), №69 (29 серпня).
22. Gazeta Polska. – 1904. – №8 (28 січня).
23. Gazeta Polska. – 1906. – №8 (28 січня), №17 (1 березня).
24. Gazeta Polska. – 1907. – №59 (21 липня).